

On the Emergence of the Accentual System /

ל"התהוות" מערכת הטעמים

Author(s): מרדכי ברויאר and Mordekhai Breuer

Source:

Lěšonenu: A Journal for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects /

לשוננו: כתב-עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

Vol. No. pp. 203-213, תמוז התשמ"ט, ניסן

Published by: Academy of the Hebrew Language

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/24342220>

Accessed: 22-09-2019 20:05 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Academy of the Hebrew Language is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Lěšonenu: A Journal for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects /* לשוננו: כתב-עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה.

JSTOR

<https://www.jstor.org>

ל"התהוות" מערכת הטעמים

1. במאמרו "לתולדות התהוותה של מערכת הטעמים" * דן אהרן דותן במעמד השווה במסגרת הכללים האלה של המפסיקים, המשרתים והטעמים המשניים: א. כללי המפסיקים: פשטא בא במקום מונח כ"טעם מקדים"¹ אם התיבה שלאחריו ארוכה ומוטעמת אחרי תנועתה השנייה, ולצורך הכלל הזה גם שווא הבא אחרי תנועה גדולה נחשב תנועה, אך לא שווא הבא בראש התיבה. ולפיכך:

וַיֹּאמֶר אֲבִרְהָם (בר' טו, ג)	וַיֹּאמֶר אֲבִרְהָם (בר' כא, כד)
וַיִּקְרַב שְׁמוּאֵל (ש"א י, כ)	וַיִּבְרָךְ אֶמְרָה (בר' כז, ו)

כמו כן מפסיק לא-אחרון עשוי לבוא במקום מפסיק אחרון – כגון זקף במקום טפחא – בתנאי שאחת משתי התיבות שלאחריו היא ארוכה ומוטעמת אחרי תנועתה השנייה; וגם לצורך הכלל הזה רק שווא הבא אחרי תנועה גדולה נחשב תנועה, ולא שווא הבא בראש התיבה. ולפיכך:

רְחֵלִים מְאֻתָּים וְאֵילִים עֲשָׂרִים (בר' לב, טו)	עֲזִים מְאֻתָּים וְתִישִׁים עֲשָׂרִים
ה' יִמְלֶךְ לְעֹלָם וָעֶד (ש"א טו, יח)	מְרוֹמְמָתְךָ נִפְצוּ גוֹיִם (יש' לג, ג)

ב. כללי המשרתים: דרגא משרת לתביר – במקום מרכא – אם שתי תנועות לפחות חוצצות בין שתי ההטעמות; ולצורך הכלל הזה גם שווא הבא בראש התיבה נחשב תנועה, אך לא שווא הבא אחרי תנועה גדולה. ולפיכך:

וַיִּתֵּן אֹתָם (בר' א, יז)	תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם (בר' ב, ד)
אַשְׁרֵי לְקַחְו (ש"א ל, טז)	תָּף וְחִלְלֵל (יש' ה, יב)

ג. כללי הטעמים המשניים: טעם משני בא או עשוי לבוא בהברה פתוחה, בתנאי שתנועה אחת, לפחות, חוצצת בינו לבין הטעם העיקרי, ולצורך הכלל הזה גם חטף

* מחקרים בלשון ב-ג, העורך משה בר-אשר, ירושלים ה'תשמ"ז, עמ' 355–365.

1. הכוונה היא לפשטא, שהזקף שלאחריו שולט רק על שתי תיבות בלבד. פשטא זה איננו משמש בתפקיד הרגיל של המפסיקים, שהרי אין הוא מחלק יחידה מורכבת, של שלוש תיבות או יותר; אלא הוא בא ביחידה הפשוטה – במקום משרת. על פשטא זה אומר דותן, שהוא משמש בתפקיד, שהוא "נוהג לכנות 'טעם מקדים'" (עמ' 357). אך מוטב היה שיאמר, שהוא תרגם כך את המונח foretone שנתן ויקס לפשטא זה – וכן לשאר כל המפסיקים, המשמשים בתפקיד דומה. וראה לדוגמה בספרו של ויקס על טעמי כ"א ספרים, עמ' 75.

שאיננו מגון התנועה שלפניו וגם שווא הבא אחרי תנועה גדולה נחשבים תנועה. ולפיכך: וְאַתָּה בֶּתְּ (דב' ו, ה), אֶקְחָךְ (במ' כג, כז), וַיִּדְעוּ (בר' ג, ז). נמצא, שמעמדו של השווא שונה במסגרת הכללים השונים של הטעמים. ומכאן דותן מגיע לידי ההשערה, שמערכת הטעמים התפתחה בשלושה שלבים. תחילה נקבעו המפסיקים, אחר כך נוספו המשרתים, ולבסוף נוספו גם הטעמים המשניים. כאשר נקבעו המפסיקים, היה השווא הבא אחרי תנועה גדולה נחשב תנועה, ולא השווא הבא בראש התיבה. כאשר נוספו המשרתים, כבר נתהפכה הקערה על פיה, והשווא הבא בראש התיבה נחשב תנועה, ולא השווא הבא אחרי תנועה גדולה. וכאשר נוספו בסוף גם הטעמים המשניים, כבר חזרה עטרה ליושנה, והשווא הבא אחרי תנועה גדולה חזר להיות נחשב תנועה².

אולם רק שתיים מהתפיסות האלה ידועות לנו גם ממקורות אחרים. התפיסה המשתקפת בכללי המשרתים ידועה לנו מתוך כללי ההגייה הטברנית; על-פי הכללים האלה היו הוגים כשווא נע את השווא הבא בראש התיבה או אחרי שווא או באות דגושה³, ולא את השווא הבא אחרי תנועה גדולה⁴. התפיסה המשתקפת בכללי הטעמים המשניים ידועה לנו מדבריהם של מקצת מדקדקי ימי הביניים, שהגו כשווא נע את השווא הבא אחרי תנועה גדולה. כנגד זה התפיסה המשתקפת בכללי המפסיקים איננה ידועה לנו משום מקור אחר; ואין אנחנו מכירים מסורת קריאה, שהיו הוגים בה כשווא נע את השווא הבא אחרי תנועה גדולה, ולא את השווא הבא בראש התיבה. אף-על-פי-כן סבור דותן, "שאין לדחות לחלוטין" את האפשרות, שכך היו הוגים את השווא בתקופת קביעת המפסיקים. עם זה הוא מודה, שפתרון זה "קשה הוא", ולפיכך הרי הוא מציע דרכים אחרות להבנת התפיסה המשתקפת בכללי המפסיקים. באחת מהן הוא תולה את ההבדל שבין שני השוואים האלה במרחק שבינם לבין הטעם. השווא הבא בראש התיבה רחוק מן הטעם, ולפיכך הוא נתפס כאפס-תנועה, ואילו השווא הבא אחרי תנועה גדולה סמוך לטעם, ולפיכך הוא נתפס כתנועה. ואפשר שהבדל זה מונח גם ביסוד ההסבר השני שהציע דותן לפתרון הבעיה.

2. אולם פתרונות אלו אין בהם כדי לאשש את השערתו של דותן, כי לא רק השווא הבא בראש התיבה, אלא גם השווא הבא אחרי שווא או באות דגושה נחשב אפס-תנועה

2. דותן כותב, ששווא זה חזר למעמד של תנועה "לא תמיד, רק חלקית: כשמודמן רצף-טעמים מתאים ורצף פונולוגי מתאים" (עמ' 363). אולם דברים אלו אינם מובנים. שכן אם שווא זה נחשב תנועה לפני זקף, גרש ותביר, הוא נחשב תנועה לפני כל הטעמים: תמיד, ולא רק חלקית. והעובדה, שאין טעם משני בא לפני שאר הטעמים איננה תלויה בכך, שאותו שווא נחשב שם נח, אלא היא תלויה בכך, שאין הטעמה משנית מצויה כלל לפני הטעמים האלה – לא רק לפני שווא, אלא גם לפני חטף ותנועה גמורה.

3. וכן – בתנאים מסוימים – השווא הבא בע' הפועל של לשונות ברכה, אכילה ואחרים והשווא הבא בראשונה משתי אותיות דומות.

4. אלא אם כן הוא מסוג השוואים המנויים בהערה 3.

בכללי המפסיקים. שהרי לא מצאנו פשטא כטעם מקדים לפני תיבה קצרה, שיש בה לפני הטעם רק תנועה ושני שוואים או תנועה ושווא הבא באות דגושה⁵. והשווה: אַצִּיגֶה-נָא עִמָּךְ (בר' לג, טו), וַיִּשְׁבְּנוּ אֹתְכֶם (בר' לד, טז), וְהֶאֱנִשִּׁים שְׁלָחוּ (בר' מד, ג), כִּי־הָיָה הַשָּׁחִין (שמ' ט, יא), וַתַּעַל הַשָּׁלֹ (שמ' טז, יג), מִעַם מִזְבְּחִי (שמ' כא, יד), בָּאֲשׁ תִּשְׁרָפֶנּוּ (ויק' יג, נז), וְטָהְרוּ וְקִדְּשׁוּ (ויק' טז, יט), וְאֶת־מִצּוֹתַי תִּשְׁמְרוּ (ויק' כו, ג) ועוד רבים כיוצא באלה. וכן הדבר גם לעניין זקף הבא במקום טפחא או רביע הבא במקום פשטא, זרקא או תביר. יש במקרא אלפי דוגמות להמרה מסוג זה, ותמיד אחת משתי התיבות שלאחרי הזקף או הרביע היא ארוכה, ויש בה לפני הטעם שתי תנועות או תנועה גדולה שלפני שווא. כנגד זה אין המרה לפני שתי תיבות קצרות, אפילו אחת מהן מוטעמת אחרי תנועה ושני שוואים או אחרי תנועה ושווא באות דגושה⁶. והשווה

לדוגמה: אֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֲנִים הַמִּשְׁחָה (במ' ג, ג)

וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן הַגָּדֹל (שם ב)

פִּשְׁתִּי אֶת־כֶּתֶנִּי אֵיכָכָה אֶלְבָּשָׁנָה

רַחֲמֵי אֵת רַגְלִי אֵיכָכָה אֶטְנַפֵּם (שה"ש ה, ג)

אולם בתיבות קצרות מסוג זה הרי השווא הבא אחרי שווא או הבא באות דגושה הוא קרוב לטעם – וכמוהו כשווא הבא אחרי תנועה גדולה. אף-על-פי-כן, בכללי המפסיקים זה נחשב אפס-תנועה, וזה – נחשב תנועה.

נמצא, שפותרנו של דותן איננו פתרון; ועל כורחנו אנחנו מקבלים את הפתרון, שדותן עצמו הגדירו "קשה", אלא שהוא קשה עוד יותר משנראה תחילה. שהרי כל שלושת השוואים האלה – הבא בראש התיבה או אחרי שווא או באות דגושה – נחשבים תנועות בכללי המשרתים, והם שוואים נעים בהגייה הטברנית, ודבר זה אינו צריך ראיה, ודותן עצמו הזכירו. נמצא, שאלה הם גלגולי השווא על-פי השערתו של דותן: השווא הבא אחרי תנועה גדולה נחשב תנועה בתקופת המפסיקים, הפך אפס-תנועה בתקופת המשרתים וחזר להיות תנועה בתקופת הטעמים המשניים. היפוכו של דבר בשווא הבא בראש התיבה או אחרי שווא או באות דגושה. שווא זה נחשב אפס-תנועה בתקופת המפסיקים, והפך תנועה בתקופת המשרתים. נמצא, שכל אפס הפך תנועה, וכל תנועה הפכה אפס וחזרה להיות תנועה.

5. החרגי האחד (דה"א א, מג) בטל ברבים הנוהגים על-פי הכלל.

6. יש חריגים מועטים כגון: בר' כה, ג; הו' ב, יח; איכה ג, כה, אך אלה בטלים ברבים הנוהגים על-פי הכלל. זאת ועוד: יש חריגים מועטים, שהוקף בא בהם לפני שתי תיבות קצרות, שאין בהן שום שווא, או שיש בהן רק שווא הבא בראש התיבה; כגון: שמ' ט, ח; ויק' כה, כג; דב' כא, יא; יש' לו, כו. והללו חריגים גם לפי הכללים שנמסרו בידי דותן.

3. אולם אין די בכך, שהרי לא על השווא בלבד עברו כל הגלגולים האלה, אלא גם על החטף – למעט רק חטף הבא אחרי הברה פתוחה, בתנאי שאיננו מגוון התנועה שלפניו. בכללי המפסיקים חטף זה נחשב אפס-תנועה. משום כך לא מצאנו פשטא כטעם מקדים לפני תיבה, שיש בה לפני הטעם רק תנועה וחטף או חטף ותנועה⁷; כגון: וְנָתַתִּי לְזֶרְעֶךָ (בר' כו, ד), וַיֵּצֵא אֲבִימֶלֶךְ (שם יא), וַיֵּט אֶהְלֶה (בר' לה, כא), אַחֲלָקֶם בְּיַעֲקֹב (בר' מט, ז), כִּי־פָרְעָה אֶהְרֹן (שם' לב, כה), לְדַעַת לַעֲשֹׂת (שם' לו, א), וְכַתְּבַת קְצָעָע (ויק' יט, כח), לְכַפֵּר עַל־יְכֶם (ויק' כג, כח), תְּנֶה־לָּנוּ אֲחֻזָּה (במ' כז, ד) ורבים כיוצא באלה. וכן הדבר גם לעניין זקף הבא במקום טפחא או רביע הבא במקום פשטא, זרקא או תביר. ודבר זה מוכח מאלפי הדוגמות, שהמרה מסוג זה מתקיימת בהן: לעולם אין היא מתקיימת לפני שתי תיבות קצרות, אפילו אחת מהן מוטעמת אחרי תנועה וחטף או חטף ותנועה⁸. והשווה את שיר השירים ה, ג שהובא לעיל, 2, ורבים כיוצא בו. כנגד זה כל חטף נחשב תנועה לעניין כללי המשרתים. כגון: וַיֵּצֵא יַעֲקֹב (בר' לה, כ), וְהִנֵּה עֲבָדְךָ (שם' ה, טז) ורבים כיוצא באלה. ואילו בכללי הטעמים המשניים החטף הזה נחשב אפס-תנועה. משום כך אין טעם משני בתיבות כגון וְהִטְהָרוּ (בר' לה, ב), אֶל־יַעֲקֹב (שם א, ו), וְאֶהְרֹן (שם' ז, ז), מֵאֲחֵרֵי (שם"א טו, יא) ורבים אחרים. נמצא, שכל הגלגולים שעברו על השווא הבא אחרי תנועה גדולה עברו – בדרך הפוכה – גם על החטף הזה: הוא נחשב אפס-תנועה בתקופת המפסיקים, הפך תנועה בתקופת המשרתים וחזר להיות אפס-תנועה בתקופת הטעמים המשניים. אך מי ישמע לנו לדבר הזה?

4. דותן כותב בסוף מאמרו, שדבריו אמורים בבחינת תנא ושייר; ושם גם רמז לעניינים ששייר אותם. אך דומה שגם אותו שיור הוא בבחינת תנא ושייר, כי הוא הזכיר ששייר פסקים, אך שייר משירו את המקפים ואת הגעיות. נשלים אפוא את מה שהחסיר דותן, ונפתח במקפים.

הדעת הייתה נותנת, שהמקפים והמשרתים נקבעו כאחד, שהרי שניהם באים לחבר תיבה לתיבה שלאחריה. אולם לפי דרך ההוכחה של דותן דבר זה איננו ניתן להיאמר. שכן מעמד השווא והחטף בכללי המקף שונה ממעמדם בכללי המשרתים, שהרי זה הכלל היסודי של המקף: אין תיבה מוקפת⁹ יכולה לבוא בין שני מפסיקים, אלא אם כן המפסיק השני הוא זרקא או שלישי, ותיבתו קצרה ומוטעמת לפני תנועתה השלישית;

7. החרגי האחד (בר' לו, ב) בטל ברבים הנהגים על-פי הכלל.

8. יש חריגים מועטים כגון: שם' לג, א; יש' מח, ד; עו' ו, יב. אולם כל האמור בהערה 6 ראוי להיאמר גם עליהם.

9. תיבה מוקפת היא תיבה שיש מקף לאחריה, אולם אין מדובר כאן בתיבה זעירה, שהברתה סגורה ומונעת בתנועה קטנה; כגון: אַתְּ אֵל. אף אין מדובר כאן בתיבה, שהתיבה שלאחריה מוטעמת בהברתה הראשונה; כגון: וְחִיתוֹ־אֶרֶץ (בר' א, כד), וַיִּתֵּן־לָהּ (בר' כו, כח).

כגון⁹: כה-תאמִר (שמ' ג, טו), מִי־אָפֹא (בר' כז, לג), לֹא־אָסֶף (בר' ח, כא), כִּי־עָלָה (בר' כו, כב), כִּי־עָלָה (יר' יא, יט). ולצורך הכלל הזה שווא הבא בראש התיבה או אחרי שווא או באות דגושה איננו נחשב תנועה; וגם חטף איננו נחשב תנועה – למעט רק חטף הבא אחרי הברה פתוחה, בתנאי שאיננו מגוון התנועה שלפניו. משום כך יש מקף בתיבות כגון: כִּי־הָ (שמ' טז, כט), הוֹא־מֶרְפָּא (יר' לח, ד), כִּי־גְדוּלָה (מל"ב כב, יג), דִּי־תִשְׁמַעוֹן (דב' ג, ה), מִי־תִגְנִי (יש' כז, ד), כִּי־אֲדַבֵּר (מל"א כא, ו), כִּי־אֲבִיאֲנֹ (דב' לא, כ), הוֹא־יִעֲשֶׂה (יח' מה, יז). כנגד זה שווא או חטף הבאים אחרי תנועה גדולה נחשבים תנועה. ולפיכך לעולם אין מקף בתיבות כגון: כִּי הוֹבֵאֹ (בר' מג, יח), כִּי לִקְחֹ (במ' לז, יד), כִּי יִסִּיתֶךָ (דב' יג, ז), כִּי אֲמַרְי (יה' כב, טז), כִּי יִבְיָאֶה (דב' ו, יא), מָה אֲמַרְי (מל"ב כ, יד). נמצא, שמעמד השווא והחטף במסגרת כללי המקף דומה למעמדם במסגרת כללי המפסיקים והטעמים המשניים, והוא שונה ממעמדם במסגרת כללי המשרתים. ומכאן שהמקף לא נקבע עם המשרתים יחד, אלא לפניהם – או לאחריהם. נראה שהאפשרות השנייה דחוקה עוד יותר מן הראשונה. מכל מקום, ההכרעה בעניין זה איננה מוטלת עלינו.

5. נעבור עתה אל הגעיות. הדעת הייתה נותנת, שהגעיות נתקנו עם הטעמים המשניים, שהרי הגעיה היא כעין הטעמה משנית, הנוספת על ההטעמה העיקרית, אלא שגם דבר זה איננו ניתן להיאמר – לפחות בנוגע לגעיה הכבדה הסדירה. הרי זו באה בהברה סגורה, שתנועה ושווא נע חוצצים בינה לבין הטעם, ולצורך הכלל הזה, שווא הבא בראש התיבה או אחרי שווא או באות דגושה וכן כל חטף נחשבים שוואים נעים, ואילו שווא הבא אחרי תנועה גדולה נחשב שווא נח. ולפיכך יש געיה בתיבות כגון: וְאֶת־כָּל־כְּלִי (במ' ד, כו), מִסְפָּרָה (שמ' לב, לב), וְיִשְׁלַחֵהוּ (בר' ג, כג), אֶל־תַּעֲלֹנוּ (שמ' לג, טו), ואין געיה בתיבות כגון וַיִּשְׁבְּעוּ (בר' כו, לא), וַיִּלְכוּ (בר' לז, יב). תפיסה זו של השווא דומה לתפיסה המשתקפת בכללי המשרתים, ואין היא דומה לתפיסה המשתקפת בכללי המפסיקים ובכללי הטעמים המשניים. ומכאן שהגעיה הכבדה הסדירה נתקנה עם המשרתים יחד – עוד לפני הטעמים המשניים.

זהו אפוא הכלל העולה מכל הדברים האלה. אם נקבל את השערתו של דותן יהיה עלינו לנסח אותה כך: מערכת הטעמים התפתחה בשלושה שלבים. תחילה נתקנו המפסיקים ועמם גם המקפים; אחר־כך נוספו המשרתים ועמם גם הגעיות הכבדות הסדירות, ולבסוף הושלמה המערכת על־ידי הטעמים המשניים. וזה היה מעמדו של השווא בשלושת השלבים האלה: בשלב הראשון רק שווא הבא אחרי תנועה גדולה

10. כל הצירופים המובאים בפסקה זו הם אחרי מפסיק.

נחשב תנועה, ואילו שוואים הבאים בראש התיבה או אחרי שווא או באות דגושה, וכן רוב החטפים – כל אלה נחשבו אפס-תנועה. בשלב השני כל מה שהיה תנועה הפך אפס, וכל אפס הפך תנועה, ואילו בשלב השלישי הכול – או כמעט הכול – חזר למתכונתו הראשונה.

התפתחות מעין זו אינה מתקבלת על הדעת. נציע כאן פתרון אחר לשאלות שנידונו במאמרו של דותן ובמאמר זה¹¹.

6. נדון תחילה בכללי הטעמים המשניים. רגילים לומר, שטעם משני בא בהברה פתוחה, בתנאי שלפחות תנועה אחת חוצצת בינה לבין הטעם העיקרי; ולצורך הכלל הזה גם שווא נע וחטף נחשבים תנועות – למעט רק חטף שהוא מגון התנועה שלפניו. ואם כלל זה נכון, גם הוכח שהשווא של וַיִּדְעוּ הוא נע, אלא שכלל זה איננו יכול להיות נכון, שהרי השווא של וַיִּדְעוּ הוא נח בהגייה הסברנית, ולפיכך עלינו לקבוע את הכלל בדרך אחרת.

נראה שזה הכלל, כפי שהוא עולה מן המצוי במקרא: טעם משני עשוי לבוא בכל הברה, שנתקיימו בה שני התנאים האלה: (א) אין היא הברה סגורה, המונעת בתנועה קטנה; (ב) יש חציצה כלשהי בין תנועתה לבין הטעם: חציצה של תנועה או חטף או שווא או אות דגושה – למעט רק חטף שהוא מגון התנועה שלפניו.

שני התנאים האלה כמעט מובנים מאליהם; שכן טעם משני גורם תמיד להארכת התנועה, ולפיכך אין הוא יכול לבוא בהברה סגורה המונעת בתנועה קטנה – שהרי זו היא הקצרה שבהברות¹². כמו כן אין זה נאה, שהטעם המשני יהיה סמוך במישרין לטעם העיקרי בלא כל חציצה¹³.

משום כך אין טעם משני בא בהברה הראשונה של בְּמִצְרַיִם (שמ' יד, יא) – אף-על-פי ששווא חוצץ בין תנועתה לבין הטעם – שהרי זו הברה קצרה ביותר: היא סגורה ומונעת בתנועה קטנה. אף אין טעם משני בא בהברה הראשונה של אֱלֹהִים (שמ' טז, טז) – אף-על-פי שהיא ארוכה ביותר: פתוחה ומונעת בתנועה גדולה – שהרי אין כל חציצה בין תנועתה לבין הטעם. אף אין טעם משני בא בהברה הראשונה של וַאֲהָרָן (שמ' ז, ז)

11. כבר דנתי בשאלות אלה בלשוננו, כך לה, עמ' 184, אך שם נאמרו הדברים בקיצור וכדרך אגב במסגרת דיון בנושא אחר. כאן השתדלתי להקיף את הנושא ולבאר אותו לפרטי תוך מתן הגדרות מדויקות; וגם ניסחתי כללים חדשים, והבאתי ראיות שלא היו ידועות לי אז.

12. על-פי זה טובין ההטעמה הנדירה: בְּלִיַּחֲיוֹ יִשְׁ כו, יד, הוֹשַׁעְהָ נַחֲמִי יב, לב – על-פי ב"א. טעם משני בא כאן בהברה סגורה, המונעת בתנועה קטנה, שכן הברה זו נחשבת ארוכה; ותוכיח געיית הגרנית באמצע התיבה, השכיחה בתיבות מסוג זה. מכל מקום, אין הטעמה זו נוהגת דרך כלל.

13. אין אנחנו יודעים על שום מה אין חטף נחשב חציצה, אם הוא מגון התנועה שלפניו. מכל מקום, הכלל מאושש, וגם דותן מודה בו. והשווה גם את מאמרי בלשוננו, כך מג, עמ' 243 ואילך. אלא שלפי תפיסתו של דותן הורע כוחו של החטף הזה רק מכוחו של שווא נע, ואילו לפי התפיסה המוצעת כאן הורע כוחו אפילו מכוחו של שווא נח, וזה בוודאי טעון הסבר.

– שהרי רק חטף שהוא מגון התנועה שלפניו חוצץ בין תנועתה לבין הטעם. ואילו שאר כל ההברות ראויות לטעם משני¹⁴, ואלו הן:

א. הברה פתוחה, בתנאי שיש חציצה ראויה בינה לבין הטעם: חציצה של תנועה או של חטף שאיננו מגון התנועה שלפניו¹⁵; כגון: אֶל־הָאִשָּׁה (בר' ג, א), אֶל־הָעָרִים (דב' כא, ב), וְאֶת־תַּחֲלָאֶיהָ (דב' כט, כא), וְכָל־יִגְיֶצֶךָ (דב' כח, לג), תִּלְחַמּוּ (מל"א כב, לא), וְטָהְרוּ (ויק' יז, ז), וְנִאֲצֹנִי (דב' לא, כ). בדוגמות אלה יש טעם משני בהברה פתוחה, המונעת בתנועה גדולה או בתנועה קטנה; והטעם המשני איננו סמוך במישרין אל הטעם העיקרי, שהרי יש ביניהם חציצה ראויה.

ב. הברה סגורה, בתנאי שהיא מונעת בתנועה גדולה¹⁶, כגון: וַיִּדְעוּ (בר' ג, ז), וְאִמְרָהּ (דב' כה, ט), תִּלְתְּהוֹן (דב' ג, כג), הַבָּתִּים (שמ' יב, ז). בדוגמות האלה הטעם המשני יכול להתקיים אפילו בהברה סגורה, שהרי היא מונעת בתנועה גדולה; וגם כאן הטעם המשני איננו סמוך במישרין אל הטעם העיקרי, שהרי יש ביניהם חציצה של שווא נח או אות דגושה.

נמצא, שהטעם המשני של וַיִּדְעוּ איננו תלוי בכך, שהברתו "פתוחה" ולאחריה שווא "נע"; שהרי ההברה סגורה ומסתיימת בשווא נח; אלא הטעם המשני תלוי בכך, שהברתו מונעת בתנועה גדולה, ושואו (נח) חוצץ בין שני הטעמים. ודבר זה מוכח בלא צל של ספק משתי הדוגמות האחרונות המובאות כאן, שהרי הטעם המשני של תִּלְתְּהוֹן בא בהברה סגורה, והטעם המשני של הַבָּתִּים וחבריו הרבים¹⁷ – כגון וְבָתִּים (דב' ה, יא)

14. בדרך כלל הברה הראויה לטעם משני ראויה גם לגעיה קלה או לגעיית התנועה הגדולה בהברה סגורה. אולם אין התאמה מלאה בין כללי הגעיה ובין כללי ההטעמה המשנית, שהרי יש תיבות מועטות הראויות לטעם משני, ואין געיה נהוגה בהם; כגון לשונות בָּתִּים. ויש תיבות הראויות לגעיה, ולא להטעמה משנית; כגון וְאֶהְיֶה וְהָדוּמִים לו.

15. כולל גם שווא נע, שהרי אף הוא הגוי כחטף. אולם שווא נע הבא אחרי הברה פתוחה נדיר והוא מצוי רק במקרים שנידונו בהערה 3; כגון: מְבַרְכֶּיךָ (בר' יב, ב), בְּתוֹכְכֶם (ויק' כו, יב), וְהַמְשַׁחֲרִים (דה"א טו, יט). בתיבות כגון אלה טעם משני בא בהברה פתוחה, שיש לאחריה שווא נע. אולם אם אותה הברה פתוחה מונעת בפתח, אין טעם משני יכול לבוא בה; שהרי השווא הנע שלאחריה הגוי כחטף מגון התנועה שלפניו; ולפיכך אין טעם משני בתיבות כגון: לְקַלְלוּ (נחמ' יג, ב), וְאֶקְלֹלֶם (שם כה – על-פי ב"א). ולפי זה מסתבר, שאם אותה הברה פתוחה מונעת בתנועה קטנה שאיננה פתח, היא ראויה להטעמה משנית. אולם ספק אם בעניין זה אפשר להביא ראיה לסייע או לסתור.

16. בלישנא דבית-אל יש שלושה חריגים לעומת שניים או שלושה הנוהגים על-פי הכלל; והשווא: בְּבֵית־אֵל (מל"א יב, לב; יג, ד; וכעין זה עמ' ז, יג) – לעומת בְּבֵית־אֵל (מל"א יב, לב; וכעין זה יח, ה, יז ואולי גם בר' לה, טז). בספרי טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמ"ת, ירושלים תשמ"ב, עמ' 103, ניסיתי להסביר את ההבדל שבין שתי דרכי ההטעמה. מכל מקום, עצם החריגה ניתנת להסבר: ההטעמה המשנית הייתה גורמת לביטולו של המקף, המצוי בשאר כל לישנא דבית-אל, ועקב כך שוב לא הייתה התיבה נתפסת כשם של עיר, אלא כסמיכות רגילה: ביתו של האל.

17. ההטעמה המשנית של לשונות בָּתִּים היא סדירה ונוהגת תמיד, ולפיכך גם ההטעמה המשנית של

– בא בהברה סגורה, שלאחריה אין שווא כל עיקר; ומכאן, שהטעם המשני של תיבות אלה תלוי רק בכך, שהברתו מונעת בתנועה גדולה, ואות דגושה חוצצת בין הטעם המשני ובין הטעם העיקרי.

7. נעבור עתה אל כללי המשרתים, ונשווה אותם לכללי המפסיקים. כבר אמרנו, שדרגא משרת לתביר, אם שתי תנועות, לפחות, חוצצות בין שתי ההטעמות. שתי התנועות האלה יכולות להיות שתיהן בתיבת התביר, ובמקרה זה תיבת התביר ארוכה; כגון: תולדות השמים (בר' ב, ד). אך שכיח מאוד, ששתי התנועות האלה אינן בתיבה אחת, אלא הראשונה היא בתיבת המשרת, והשנייה – בתיבת המפסיק; ובמקרה זה תיבת התביר קצרה; כגון: ויברך אתם (בר' א, כב). שונה הדבר בכללי המפסיקים. פשוטא יכול לבוא כטעם מקדים רק אם תיבת הזקף ארוכה; ואין הוא יכול לבוא כטעם מקדים, אם תיבת הזקף קצרה – אפילו שתי תנועות חוצצות בין שתי ההטעמות. והשווה את שתי ההטעמות שכבר הובאו לעיל, 1: ויאמר אברהם – ויאמר אברהם. וכן הדבר גם בכללי המרת המפסיקים. מפסיק לא-אחרון יכול לבוא במקום מפסיק אחרון רק אם אחת משתי התיבות שלאחריו ארוכה; ואין הוא יכול לבוא, אם שתי התיבות קצרות, אפילו יש תנועות רבות החוצצות בין ההטעמות; וראה, לדוגמה, את שיר השירים ה, ג, שכבר הובא לעיל, 2. כללו של דבר, המשרת תלוי רק בחציצה שבינו לבין המפסיק שלאחריו, ואילו המפסיק תלוי רק באורך התיבה או התיבות שלאחריו.

ועל-פי זה כבר נוכל להבין את ההבדל שבין כללי המשרתים ובין כללי המפסיקים, שהוא נקודת המוצא של כל הדיון הזה. ונראה, שזה הכלל, הנוהג בכל מערכת הטעמים – מפסיקים, משרתים, מקפים וגעיות: כאשר מונים את התנועות החוצצות בין שני טעמים, גם שווא נע וחטף עולים במניין התנועות; כנגד זה, כאשר מונים את התנועות הקודמות לטעם – כדי לקבוע את אורך התיבה – אין שווא נע וחטף עולים במניין התנועות; אלא שאורך התיבה איננו תלוי רק במספר התנועות הקודמות לטעם, אלא גם בטיב ההברה הסמוכה לטעם, ודבר זה יתבאר בהמשך.

על-פי זה כבר מובן ההבדל שבין כללי המשרתים ובין כללי המפסיקים. כללי המשרתים תלויים רק בחציצה שבין המשרת ובין המפסיק, ולפיכך כל שווא שהוא נע בהגייה הטברנית נחשב תנועה לצורך הכללים האלה: שווא הבא בראש התיבה או

תלחון איננה יכולה להיחשב חריגה. אל אלה יש לצרף הטעמות חריגות כגון אָנָא (בר' ג, יז). הטעמות אלה דומות להטעמת אֶל־תַּעֲצְבוּ (בר' מה, ה); הן חריגות משום שהן באות לפני טעם, שאין טעם משני רגיל לבוא בתיבתו, אך אין הן חריגות מצד הברתן, שהרי הן באות בהברה הראויה לטעם משני. משום כך יש גם בהטעמות כדוגמת אָנָא משום סיוע לתפיסה המוצעת כאן. ואין הדין עם דותן, המביא את אֶל־תַּעֲצְבוּ כדוגמה להטעמה משנית המתאימה לשיטתו – ופוסר את הטעמת אָנָא, הסותרת את שיטתו, כהטעמה מִ"טיפוס נדיר" (עמ' 362). כנגד זה הדין עמו, שהטעמות כגון יְדִידָה (שמ"ב יב, כה), שְׁאֵהֶבָה (שה"ש א, ז) – מוטב: שֶׁהָ (שה"ש ו, ה) – אינן עניין לכאן, שהרי הן באות בתיבה, הנתפסת על-ידי הטעמים כשתי תיבות.

אחרי שווא או באות דגושה¹⁸ – וכן כל חטף. כנגד זה שווא הבא אחרי תנועה גדולה איננו נחשב תנועה¹⁹, שהרי הוא נח בהגייה הטברנית. ולפיכך: נִתְּתִי לָךְ (בר' מח, כב), וְכִי־יִגְדֹר אֶתְךָ (שם לג), וַיִּצָּב יַעֲקֹב (בר' לה, כ) – אבל: אֲשֶׁר לָקַחוּ (שמ"א ל, טז).

כנגד זה, כללי המפסיקים תלויים באורך התיבה בלבד, ולפיכך שום שווא ושום חטף אינם נחשבים תנועה לצורך הכללים האלה. אולם אורך התיבה איננו תלוי רק במספר התנועות הקודמות לטעם, אלא זה הכלל: תיבה נחשבת ארוכה, אם היא מוטעמת אחרי שתי תנועות – או אחרי תנועה אחת הראויה להטעמה משנית.

טעמו של הכלל הזה מובן; שכן לא רק תיבה המוטעמת אחרי שתי תנועות, אלא גם תיבה המוטעמת בטעם משני ראויה להיחשב ארוכה, שהרי עצם הטעם הזה כבר גורם להארכת התיבה. ולפיכך גם תיבה שיש בה טעם משני רק בכוח – משום שהברתה הראשונה ראויה לטעם משני – רואים אותה כאילו היא מוטעמת בטעם משני²⁰, ומאליה היא נחשבת ארוכה.

נמצא, שתיבה המוטעמת בהברתה הראשונה קצרה תמיד; כגון: וַיֵּאמֶר לוֹ (ה' א, ו); ותיבה המוטעמת אחרי הברתה השנייה ארוכה תמיד; כגון: עֲמַדֵיהֶם אֲרָבָעָה (שמ' כז, טז), ואילו תיבה המוטעמת בהברתה השנייה קצרה, אם אין היא ראויה להטעמה משנית, והיא ארוכה, אם היא ראויה להטעמה משנית.

והואיל וכללי ההטעמה המשנית כבר נתבררו לעיל, נוכל לקבוע על פיהם את טיבה של כל תיבה המוטעמת בהברתה השנייה. תיבה זו קצרה, אם הברתה הראשונה סגורה ומונעת בתנועה קטנה, או אם היא פתוחה ואין כל חציצה בינה ובין הטעם, או רק חטף מגון התנועה שלפניו חוצץ בינה לבין הטעם, כגון: וַתַּעַל הַשָּׁלֹ (שמ' טז, יג), עֲמַדֵיהֶם עֲשָׂרָה (שמ' כז, יב), וַיִּגְדֹר אֶתְךָ (בר' מח, ב). בדוגמות אלה תיבת הזקף איננה ראויה להטעמה משנית, ולפיכך היא נחשבת קצרה, ואילו שאר כל התיבות המוטעמות בהברתן השנייה – ארוכות, ואלו הן²¹:

א. תיבה שהברתה הראשונה פתוחה, בתנאי שחטף שאיננו מגון התנועה שלפניו²² חוצץ בינה ובין הטעם, כגון: וַיִּשְׁכְּנוּ מִחֹוֹלָה עַד־שׁוּר אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי מִצְרַיִם בְּאֶכָה* אֲשֶׁרָה (בר' כה, יח), שָׁאֲלוּ שְׁלוֹם יְרוּשָׁלַם יִשְׁלִיו אֶהְיָה* (תה' קכב, ו), גַּם־שָׁם יִדָּה

18. וכן השוואים המגויים בהערה 3.

19. אלא אם כן הוא מסוג השוואים המגויים בהערה 3.

20. דבר זה מוכח גם מן הגעיה, המצויה לעתים קרובות בהברה הראויה לטעם משני; והשווה הערה 14.

21. כל התיבות המסומנות כאן בכוכבית נחשבות ארוכות. דבר זה מוכח מכללי המפסיקים, שכבר הובאו לעיל. אל אלה יש להוסיף את הכלל, שאתנחתא של אמ"ת לא תבוא במקום רביע (=רמב"ג), ורביע גדול לא יבוא במקום דחי, אלא אם כן אחת משתי התיבות שלאחריהם ארוכה. כמו כן אין דחי יכול לבוא בסמוך לתיבת האתנחתא או הרביע, אלא אם כן אותה תיבה ארוכה.

22. הוא הדין גם שווא נע; והשווה הערה 15.

תִּנְחָנִי וְתִאֲחַזְנִי* יְמִינֶךָ (תה' קלט, י), אִם תִּכְתוּשׁ-אֶת-הָאֵוִיל בְּמִכְתֶּשׁ בְּתוֹךְ הָרִיפּוֹת בְּעָלֶי* (מש' כז, כב).

בדוגמות אלה התיבה המסומנת בכוכבית ראויה להטעמה משנית, שהרי הברתה הראשונה פתוחה ומונעת בתנועה גדולה או קטנה²³ – תנועה שאיננה סמוכה במישרין אל הטעם, אלא יש ביניהם חציצה ראויה. ולפיכך תיבות אלה נחשבות ארוכות.

ב. תיבה שהברתה הראשונה סגורה, בתנאי שהיא מונעת בתנועה גדולה, כגון: וְרִבְקָה אֶמְרָה* (בר' כז, ו), בְּזֹאת תִּדְעוּן* (במ' טז, כח), וְנָפְלוּ וְנִשְׁפְּרוּ וְנוֹקְשׁוּ* וְנִלְכְּדוּ (יש' ח, טו), נְצוּיִתִי מִשְׁמַע נִבְהַלְתִּי מִרְאֹת* (יש' כא, ג), וַיֵּבֵא יַעֲקֹב לִזְוָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן הוּא בֵּית-אֵל* (בר' יב, ח), שְׁלוֹם רַב לְאַהֲבֵי תוֹרְתְךָ וְאֵין-לָמוֹ* מְכָשׁוֹל (תה' קיט, קסה), הַשְׁמִים מְסַפְּרִים כְּבוֹד-אֵל* (תה' יט, בא), אֲדִינְי עֲלֵלִין* (דנ' ה, ח), נִחַלְתִּנוּ נִהַפְּכָה לְזֹרִים בְּתִינוּ* לְנִכְרִים (איכה ה, ב).

גם בדוגמות אלה התיבה המסומנת בכוכבית ראויה להטעמה משנית, אף-על-פי שהברתה הראשונה סגורה; שכן אותה הברה מונעת בתנועה גדולה, ושווא נח או עיצור בלתי מונע או אות דגושה חוצץ בינה לבין הטעם.

ונמצינו למדים מכל זה: תיבות כגון אֶמְרָה, תִּדְעוּן, וְנוֹקְשׁוּ, מִרְאֹת אינן נחשבות ארוכות, משום שהשווא הבא בהן אחרי תנועה גדולה נמנה כתנועה, שהרי אותו שווא הוא נח על-פי כללי ההגייה הטברנית. וגם לו היה עולה על הדעת שהוא נע, לא היה בכוחו להפוך את התיבה לארוכה, שהרי אפילו שווא נע גמור ואפילו חטף אינם הופכים תיבה קצרה לארוכה; אלא תיבות אלה נחשבות ארוכות, משום שהן ראויות לטעם משני: הרי הברתן הראשונה מונעת בתנועה גדולה ושווא (נח) חוצץ בינה ובין הטעם. דבר זה מוכח בלא צל של ספק משאר כל הפסוקים המובאים כאן, שהרי בפסוקים אלו אי אפשר לתלות את אורכן של התיבות בשווא ה"נע" הבא אחרי תנועה גדולה, כי אין בהם שום שווא העשוי להיחשב נע בשום שלב של "התהוות הטעמים"; אלא תיבות אלה נחשבות ארוכות, משום שהן ראויות להטעמה משנית, שהרי הברתן הראשונה מונעת בתנועה גדולה, ועיצור בלתי מונע (בֵּית-אֵל, לְבֵית-אֵל, וְאֵין-לָמוֹ, כְּבוֹד-אֵל) או

23. בשלוש הדוגמות הראשונות אותה הברה מונעת בתנועה גדולה: בְּאֶכָה, אֶהְבֶּךָ, וְתִאֲחַזְנִי; בדוגמה הרביעית היא מונעת בתנועה קטנה: בְּעָלִי. וכעין זה מצאנו לעיל, 6, בכללי ההטעמה המשנית: וְכִלְ-יָגִיעָהּ, תִּלְחָמוּ מִחַד גִּיסָא – וְסִהְרוּ וְנִאֲצוּנִי מֵאִידִךְ גִּיסָא. בספרי על הטעמים (ראה הערה 16), עמ' טז, הגדרתי תיבה ארוכה בדרך שונה במקצת, ולפיה אין תיבה המוטעמת בהברתה השנייה יכולה להיחשב ארוכה, אלא אם כן יש בה לפני הטעם תנועה גדולה הבאה בהברה סגורה או לפני שווא (כולל חטף). על-פי הגדרתי זו תמהתי על בְּעָלִי, הנחשב כאן תיבה ארוכה (עמ' 248), הערה *8. אולם ההגדרה סעונה תיקון על-פי האמור כאן, ונמצאת התמיהה מיושבת מאליה.

אות דגושה (עֲלִילִין, פְּתִינֹ) חוצץ בין התנועה הגדולה לבין הטעם²⁴. הואיל וזה ההסבר היחיד הניתן להיאמר בתיבות אלה, עלינו להסביר בשיטה זו גם את שאר כל התיבות מסוג זה – כדוגמת אֶמְרָה, תִּדְעוּן, וְנוֹקְשׁוּ, מִרְאוֹת.

8. בשיטה דומה יש לבאר את כללי מקף, כי המקף איננו תלוי במספר הברות החוצצות בין שתי הטעמות, אלא רק באורך התיבה, שהמקף בא לפניה: אין מקף יכול לבוא בין שני מפסיקים²⁵, אם תיבת המפסיק השני ארוכה. תיבה ארוכה מוגדרת בכללי מקף, כדרך שהיא מוגדרת בכללי המפסיקים, ולפיכך: כִּי־גְדוֹלָה, דִּי־תִשְׁמָעוֹן – אבל: כִּי־לִקְחֹהּ, כִּי־יִסִּיתָהּ; וכן גם כִּי־בָתִּי (ויק' כה, לג).

כנגד זה, געיה כבדה סדירה תלויה בחציצה שבינה לבין הטעם. חציצה זו כוללת תמיד תנועה או שווא נע או תנועה וחטף, ונעות השווא נקבעת על-פי כללי ההגייה הטברנית.

9. אם דברים אלו נכונים, כבר עלה בידינו ליישב את כל הסתירות, שמצא דותן בין כללי המשרתים מזה ובין כללי המפסיקים והטעמים המשניים מזה. בכך יש משום ערעור נוסף להשערתו של דותן על התהוות הטעמים בשלושה שלבים; שהרי ההשערה מבוססת על ההנחה שיש בה כדי ליישב את הסתירות שבין כללי הטעמים, ושאינן דרך אחרת זולתה. אולם שתי ההנחות האלה אינן נכונות. השערתו של דותן איננה פותרת דבר, ויש דרך אחרת טובה הימנה. והוא הדבר שיצאנו להוכיח במאמר זה.

24. הוכחה דומה הובאה לעיל, 6 – בכללי ההטעמה המשנית – מן התיבות, שהברתן הראשונה סגורה על-ידי אות דגושה: תִּלְתָּהוּן, וּבָתִּים. כנגד זה אין שם דוגמה ברורה לתיבה, שהברתה הראשונה סגורה על-ידי עיצור הבא בסוף תיבה מוקפת. שהרי ההטעמה המשנית הבאה בתיבה מוקפת מבטלת את ההקפה, ושוב אין היא ניכרת כהטעמה משנית, והשווה הערה 16. כמו כן תנועה גדולה, הראויה להטעמה משנית בהברה סגורה הבאה בסוף תיבה מוקפת, מצויה בכל המקרא רק בלישנא דבית-אל – חמש או שש פעמים במקרא (הערה 16); וראה על כך בספרי על הטעמים ז. 15; והשווה גם שם עמ' 103, הערה 33.

25. ראה הערה 9.